

NACIONĀLĀS AUGSTSKOLAS UN ZINĀTNIEKU PIESAISTE. KĀPĒC EDUARDS VOLTERS NEIZVĒLĒJĀS LATVIJAS UNIVERSITĀTI?

Roberts Šimkus

Mg. hist., vēstures doktorants (eksterns), Klaipēdas Universitātes Vēstures un arheoloģijas katedra.

Zinātniskās intereses: historiogrāfijas vēsture, salīdzinošā historiogrāfija, Latvijas historiogrāfija.

Rakstā, izmantojot salīdzināmās historiogrāfijas perspektīvu, caur E. Volteru mēģināts atklāt procesu, kas norisinājies 20. gadsimta sākumā, – zinātniskā personāla piesaisti jaunizveidoto nacionālo valstu, Lietuvas un Latvijas, dibinātajām augstskolām. Šis process šo valstu historiogrāfijā līdz šim nav plašāk pētīts. Par raksta sākumpunktu izvēlēts jautājums: vai E. Volteram pēc profesora karjeras Pēterburgā tiešām ir bijusi iespēja izvēlēties starp Rīgas un Kauņas universitātēm. Rakstā izklāstītās interpretācijas balstās uz abu valstu historiogrāfijā vēl neizmantotiem arhīvu avotiem. Līdz šim E. Voltera saikne ar starpkaru Latvijas Universitātes zinātniekiem (piemēram, vēsturnieku Leonīdu Arbuzovu, arheologu Valdemāru Ģinteru, filologu Ernestu Blesi, kuru epistologrāfija iegūlusi bibliotēku rokrakstu arhīvos, nereti aploksnēs ar uzrakstu “nenoskaidrotu personu vēstules”) pētīta maz. Tādējādi E. Voltera gadījums ir ilustratīvs piemērs salīdzinošam skatījumam, kas atklāj, kā zinātnieki tika piesaistīti jaunizveidotajām augstākās izglītības iestādēm gan Lietuvā, gan Latvijā 20. gadsimta sākumā. Pētījumā izmantotā salīdzināmā metode izceļ ne tikai šim Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā valdošās pretrunas, bet arī atsevišķu problēmjautājumu nivelēšanu. Historiogrāfiski orientētajā rakstā mēģināts sniegt jaunu interpretāciju par E. Volteru un viņa zinātnisko mantojumu.¹

Atslēgas vārdi: historiogrāfija, salīdzināmā metode, Latvijas historiogrāfija, baltistika, tautība, vācbaltieši, Latvijas Universitāte, Pēterburgas Universitāte.

IEVADS

Eduarda Voltera zinātniskais mantojums ir saistāms ar trim valstīm – Latviju, Krieviju un Lietuvu. “Bibliogrāfs, arheologs, etnogrāfs, folklorists, preses darbinieks, viens no Lietuvas Universitātes (kopš 1930. g. – Vītauta Dižā Universitāte) dibināšanas iniciatoriem un profesoriem, pirmais Lietuvas Nacionālās bibliotēkas (vēlāk – Centrālās grāmatnīcas) vadītājs. 1875. g. beidzis Rīgas guberņas ģimnāziju. 1875.–1877. g. studējis lingvistiku, slāvu filoloģiju un filozofiju Leipcigā, 1877.–1880. g. Dorpatas (Tartu), kopš 1880. g. – Maskavas un Harkovas universitātēs. Profesora Augusta Lesķina pamudināts, sāka interesēties par lietuviešu etnoloģiju, 1883.–1886. g. ceļoja pa Lietuvu, vāca etnogrāfiskos un lingvistiskos materiālus, pierakstīja folkloru. No 1894. gada strādāja par bibliotekāru Krievijas Zinātņu akadēmijā. 1904.–1917. g. bija lietuviešu grāmatu cenzors Sanktpēterburgā, palīdzēja publicēt daudz lietuviešu grāmatu, gādāja par lietuviešu un latviešu studentiem. 1886.–1918. g. bija Sanktpēterburgas Universitātes Salīdzināmās valodniecības katedras privātdocents. Bija daudzu lietuviešu un latviešu studentu aizbildnis. Kopš 1919. g. janvāra dzīvoja Lietuvā, bija Viļņas publiskās bibliotēkas direktors. 1919. g. aprīlī, kad poļi okupēja Viļņu, ar ģimeni pārcēlās uz Kauņu un no 1919. g. 1. septembra līdz 1922. g. 11. februārim vadīja Centrālo valsts grāmatnīcu (bibliotēku). 1920. g. 23. janvārī ievēlēts par Kauņas pilsētas muzeja direktoru, bija Valsts Arheoloģijas komisijas priekšsēdētājs. 1919. g. vadīja Augstāko kursu humanitāro nodaļu. Pēc Lietuvas Universitātes dibināšanas 1922.–1933. g. – tās profesors. Pasniedza arheoloģiju, latviešu, vācu, bulgāru filoloģiju, lasīja aizvēstures, etnogrāfijas un citus kursus. 1934. g. aizgājis pensijā, rakstīja vēsturiskus rakstus un memuārus. Miris 1941. g. 14. decembrī Kauņā, apglabāts Vecpilsētas kapsētā (izpostot kapsētu, kaps iznīcis).”²²

Strādāt Lietuvā E. Volters ieradās tikai 62 gadu vecumā, tomēr var apgalvot, ka ar to visvairāk saistāms viss E. Voltera

zinātniskais mantojums. Iepazīstoties ar E. Volteram veltītajiem historiogrāfijas pētījumiem, novērojams, ka vismazāk uzmanības Lietuvā, nerunājot par arheologiem, viņam ir veltījuši vēsturieki, izņēmums nav arī viņu kolēģi Latvijā.

Šī rezervētā attieksme būtībā ir arī ierosinājusi šī historiogrāfiski orientētā raksta tēmu, kura hipotēze daļēji atklājas raksta nosaukumā. Ņemot vērā 20. gadsimta sākumā izveidojušās Lietuvas un Latvijas nacionālajās valstīs notikušo procesu saistībā ar lietuviešu un latviešu zinātniskā personāla no Krievijas un Rietumiem piesaisti/atgriešanos nodibinātajās augstskolās, jādomā, ka no Rīgas nākušajam E. Volteram bija alternatīva strādāt jaunizveidotajā Latvijas Universitātē. Saskaņā ar šo hipotēzi var apspriest problemātisko jautājumu: kāpēc E. Volters tā arī neizmantoja iespēju vai neizvēlējās alternatīvu – darbu Latvijas Universitātē (kas ar savu materiālo bāzi visu starpkaru periodu bija priekšā Kauņas Universitātei)? Kas noteica šādu E. Voltera izvēli?

Būtu par maz, ja teiktu, ka E. Volters bija baltists un būtībā viņam bija zināma rīcības brīvība. Kādi kultūras, intelektuālie vai sociālie resursi un faktori ir noteikuši tieši tādu E. Voltera izvēli, ka šodien mēs nerunājam par viņu kā Latvijas Universitātes profesoru starpkaru periodā Rīgā?

E. Voltera aizbraukšanas tālākajam darbam Kauņā gadījuma izpēte var vēl plašāk atklāt lietuviešu un latviešu zinātnieku piesaisti tēvzemes procesam, kas risinājās 20. gadsimta sākumā un kas vēl nav plašāk pētīts Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā.

Mēģinot uzreiz atbildēt uz mūs interesējošo jautājumu, balstoties uz jau esošajiem Lietuvas un Latvijas historiogrāfijas pētījumiem, atklājas dažas pretrunas. Šķiet, ka vismaz lietuviešu historiogrāfijā atkārtojas paša E. Voltera vēl starpkaru publicistikā fiksēta frāze: “1919. gadā no Pēterpils atbraucu uz Lietuvu, kur mani uzaicināja Republikas prezidents A. Smetona.” Ņemot vērā plašāk zināmos apstākļus, tā nav pilnīga taisnība.

Komparatīvi apskatot minētos historiogrāfijas pētījumus, pretrunu par E. Volteru ir vēl vairāk. Viena no tām – E. Voltera

tautības jautājums. Šajā jautājumā historiogrāfija nonāk pat līdz galējībām, turklāt tas ir ļoti piemērots analizētajai tematikai, apsverot faktu par 1919. gada augustā Latvijas Ārlietu ministrijas izsūtītajām telegrammām – uzaicinājumiem izcilākajiem latviešu izcelsmes zinātniekiem ierasties strādāt Rīgā nodibinātajā universitātē.

Rakstā izmantotā salīdzināmā metode labi ilustrē pilnīgi jaunu pieeju ne tikai E. Voltera tautības problemātikas jautājumiem. Pamatojoties uz šo metodi, rakstā tuvinātas Lietuvas un Latvijas historiogrāfijas, meklējot atbildi par E. Voltera pavēršanos lituānistikas virzienā. Šis historiogrāfiski orientētais apskats ir balstīts uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētajiem avotiem un Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas E. Voltera rokrakstu fondu. Pēdējais materiāls ne tikai nodrošina pamatu dziļākai vienas vai otras interpretācijas pamatošanai, īpaši par E. Voltera saikni ar Latviju, bet arī atklāj vēl līdz šim Lietuvas un Latvijas historiogrāfijai nezināmus faktus.

E. VOLTERS HISTORIOGRĀFIJĀ

Droši vien nekļūdisimies, sakot, ka vēsturnieki, arheologi, filologi – baltisti, runājot par E. Volteru, raugās no atšķirīgām pozīcijām. Acīmredzot tā nav nejaušība, vēl jo vairāk tādēļ, ka E. Voltera zinātniskā mantojuma sadalījums starp Latviju, Krieviju un Lietuvu būtībā inspirē atšķirīgas interpretācijas par šīs personības vērtējumu. To lieliski ilustrē E. Voltera dzīves posms Lietuvā, kur viņa zinātniskā uzmanība galvenokārt tika pievērsta arheoloģijai, tomēr vēl šodien viņa darbība Lietuvas arheoloģijas zinātnē netiek vērtēta viennozīmīgi.³ Šos vērtējumus vienā no saviem rakstiem lieliski ilustrē Reda Griškaite: “Pirmie raksti, kuros mēģināts apspriest Voltera saikni ar arheoloģijas zinātni, parādījās īsi pēc viņa nāves. Viņa māceklis un kolēģis, viens no izcilākajiem un profesionālākajiem (gan pēc pētījumu metodikas, gan zinātniskajām publikācijām, gan starptautiskās

atpazīstamības) Lietuvas arheologiem Vlads Naģus-Nagevičs (*Vladas Naģius-Nagevičius*, 1881–1954) 1941. gada 21. decembrī sarakstītajā nekrologā ne tikai konstatēja, ka “Volteram bija interese arī par arheoloģiju”, kas radusies laikā, kad vēl veikti pirmie zinātniskie ceļojumi pa Lietuvu, bet arī uzsvēra viņa nopelnus jau neatkarīgās Lietuvas arheoloģijas mākslai, īpaši pētot Apoles pilskalnu (Skodas rajons) un piedaloties starptautiskos arheologu kongresos: “kopumā viņš bija plaši pazīstams arheologu pasaulē”. Otrā Volteram veltītā nekrologa autors Jons Puzins (*Jonas Puzinas*, 1905–1978), kuru mūsdienu pētnieki sauc par “pirmo profesionālo Lietuvas arheologu”, pret savu vecāko kolēģi bija stingrāks, paziņojot, ka viņa lielākie nopelni saistāmi ar “seno lietuviešu valodas tekstu publicēšanu un valodas materiāla vākšanu”, arheoloģiju tradicionāli nostādot kā nozari, kurā ir paveikts vismazāk. Lai arī 1888.–1889. gadā Traķu, Lidas un Marijampoles apgabalos Volters ir veicis vairāk nekā 210 kapukalnu izrakumu, 1928.–1932. gadā “īsu laiku” pētījis Apoles pilskalnu, viņa arheoloģisko izrakumu darbiem pietrūka sagatavošanās, sistematiskuma, bet daudzi presē publicētie raksti bija tikai populārzinātniski darbi. Tiesa, pēdējā nodarbē Puzins saskatīja arī lietderību: [...] Šī pārāk plašā interese par dažādām lituānistiskas nozarēm tajos laikos, kad bija maz speciālistu, ir pamatota un bija pat vajadzīga.”⁴ Kaut līdzīga nostāja, saskaņā ar R. Griškaiti, par E. Voltera darbu arheoloģijā atkārtosies jau vēlākajā Lietuvas historiogrāfijā, piemēram, Antana Joza Mažuļa (*Antanas Juozas Mažiulis*) sarakstītajā daudz plašākajā E. Voltera bibliogrāfijā, bibliogrāfes Stases Bušmienes (*Stasė Bušmienė*) sagatavotajā E. Voltera bibliogrāfijā, kur viņa reģistrējusi Voltera publikācijas par arheoloģiju un ir iedziļinājusies to saturā, tika atzīts, ka vairums viņa atradumu kalpoja zinātnei, stāstot par Lietuvas pagātni, iespaidīga bija arī piedalīšanās starptautiskajos arheologu kongresos.

1993. gadā arheologs Gintauts Zabiela (*Gintautas Zabiela*) pirmo reizi plašāk apsprieda E. Voltera arheoloģisko darbību. Būtiskākais devuma arheoloģijā vērtējums saglabājās nemainīgs:

pētījumos bijis daudz nejaušību, steigas, tātad arī neprofesionālītātes, bet no presē iespējamajām maza apjoma publikācijām (“rakstiņiem”) “ir skaidri saprotams, ka viņš vairāk interesējās par senās zemes vēsturi nekā tiro arheologiju”.⁵

Atsaucoties uz R. Griškaiti, īpaši noliedzošu vērtējumu E. Volters saņēma 1999. gadā izdotajā arheologu Prana Kulikauska (*Pranas Kulikauskas, 1913–2004*) un Gintauta Zabielas grāmatā “Lietuvas arheoloģijas vēsture” (“*Lietuvos archeologijos istorija*”): “... [grāmatā] attēlots līdz šim visdrūmākais E. Voltera kā arheologa portrets: izrakumu darbi veikti ātri, bez lielas sagatavošanās, nerasniedzot augstākus rezultātus. Pētījumu atskaites vienmēr bijusi E. Voltera kā arheologa vājākā vieta. Viņam labāk patika izstrādāt dažādus projektus, bet atskaites viņš rakstīja tikai tās, kurās bija nepieciešams sniegt pamatojumu par izrakumu darbiem piešķirtajiem valsts līdzekļiem. E. Voltera arheoloģisko darbību ir grūti novērtēt. Arheoloģijas zinātnei viņš neko pozitīvu, izņemot atrastu un izpostītu pieminekļu izglābšanu, nesniedza. 1926. gadā Kauņas Universitātē tika nolemts dibināt Arheoloģijas katedru, kas arī tika izdarīts. Par tās vadītāju tika iecelts profesors E. Volters, tomēr arheologus šī katedra nesagatavoja.”⁶ Minētā raksta autore saskata, ka pēdējo gadu laikā stingrā pozīcija attiecībā uz E. Voltera darbību arheoloģijā Lietuvas historiogrāfijā ir mazinājusies. “Šādas tādas izmaiņas notika tikai 2006. gadā, kad, svinot Voltera 150. dzimšanas dienu, sarīkota [...] starptautiska zinātniskā konference. Tajā Gintauts Zabiela lasīja referātu “Eduarda Voltera ieguldījums baltu arheoloģijā”. Konferencēs tēzēs tieši Zabiela konstatēja, ka Voltera arheoloģisko pētījumu materiāls nav būtiski pētīts un tikai pēc tā vispusīgas analīzes būtu iespējams pienācīgi novērtēt arī šo darbības jomu. Jau sperts arī pirmais solis – pateicoties tieši Zabiēlam, ir publicētas Voltera 1928.–1930. gadā veikto Apoles pilskalna pētījumu atskaites un dienasgrāmatas. Šis pilskalns un Kauņas pils, kas pētīta 1930. gadā, tiek uzskatīti par nozīmīgākajiem viņa izraktajiem objektiem. Voltera arheoloģisko pētījumu atskaites ir pats svarīgākais materiāls, lai noteiktu viņa zinātnisko kompetenci. Tomēr

nevajadzētu ignorēt arī mazākos darbus, pat tos “mazos un ne visai nozīmīgos darbiņus”, kas ir gan drukāti, gan rokrakstā. Un to nav tik maz, īpaši to, kas publicēti Lietuvas presē.”⁷

Paturot prātā šī raksta historiogrāfisko virzienu, atsevišķu filologu vai baltistu veiktie pētījumi netiks apspriesti. Ne tikai šie, bet arī vairums citu pētījumu, kas atrodami Lietuvā izdotajās E. Voltera bibliogrāfijās (1973. un 2016. gadā), nav izņēmums un drīzāk ir domāti kopējai problemātikai.⁸ Varētu jautāt: vai pēc visu šo atšķirīgo pieeju apkopošanas ir iemesls priekam, ka par E. Volteru kā zinātnieku ir pateikts gandrīz viss?

Jāatzīmē, ka no Lietuvas vēsturniekiem E. Volters vēl nav sa-gaidījis pietiekamu uzmanību, izņēmums šeit nav arī viņu latviešu kolēģi. Pārfrāzējot varētu teikt, ka E. Volters jau gandrīz *ir atgūlies bibliotēkas tālākajā plauktā*, jo vēl joprojām nav parādījusies plašāka viņam veltīta studija vai galu galā latviskā, Rīgā izdotā E. Voltera bibliogrāfija, kura aizpildītu robu lietuviskajā. Piemēram, Lietuvas Nacionālās Martīna Mažvīda bibliotēkas 2016. gadā izdotajā E. Volteram veltītajā bibliogrāfijā, kas aptver 1973.–2015. gadu, atrodam tikai trīs latviskas pozīcijas: Lilita Vanaga. “Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados” (2009); Vitālijs Galiopa. “Pitalovas/Abrenes pierobežas etniskā karte (2006. gada lauka pētījumu dati) salīdzinājumā ar E. Voltera 1918. gada manuskripta ziņām” (2009) un M. Rozentāla publikācijai sagatavotās un komentētās Raiņa vēstules “Rainis ir dzīvs un runā mums no katras lietas” (1981).⁹

Visuzskatāmāk E. Voltera zinātniskā mantojuma pētījumus ir apkopojusi šeit jau vairākas reizes pieminētā R. Griškaite: “Tikai ar kopīgām vairāku nozaru pētnieku – valodnieku, literātu, vēsturnieku, etnologu, arheologu – pūlēm ir iespējams iepazīt Voltera fenomenu, tā daudzpusību. Saprotams, tikai no paša sākuma vienojoties par vienu sākotnējo apgalvojumu: viņam nebija nesvarīgu baltistikas vai šaurākā nozīmē – lituānistikas – zinātnes nozaru. Taisnība, ka tīri statistiskā pieeja šo aksiomu it kā arī noliedz: aritmētiski saskaitot viņa publikācijas, zinātnisko inte-

rešu pirmajā vietā mēs skaidri redzam etnoloģiju, valodu, seno literatūru, bibliogrāfiju, bet jau pašās beigās – arheoloģiju. Tomēr šāds aprēķins ir maldinošs ne tikai Voltera interešu universāluma dēļ. Maldinošs, pirmkārt, tāpēc, ka jaunie pētījumi nozīmīgi papildināja iepriekšējo bibliogrāfu datus, tādējādi arī būtiski koriģējot mūsu uztveri par viņa zinātnisko interešu prioritātēm. Otrkārt, līdz šim sistemātiski nav pētīts lielais manuskriptu mantojums, neregistrēti manuskripti, kas izkaisīti starp citu personu vai iestāžu fondiem (un tas ir būtiskākais iemesls).¹⁰

BALTOFILISKAS TAUTĪBAS VIRZIENĀ

Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā valdošās pretrunas jautājumā par E. Voltera tautību vienā no saviem rakstiem attēloja Latvijas vēstures institūta līdzstrādniece Lilita Vanaga: “Īpatnēji, ka līdz pat mūsdienām, vismaz viņa dzimtenē Latvijā, nav noteikta viedokļa par E. Voltera tautību. Viņš dēvēts par vācieti, latvieti, pat lietuvieti, kurš pratis latviešu valodu. Savukārt Lietuvā E. Volters dažkārt saukts par “vācu izcelsmes latvieti, kurš prot lietuviešu valodu.”¹¹ Kaut šīs problemātikas izejas punkta izvēle ir pietiekami loģiska, atklājas arī Latvijas historiogrāfijā vairāk vai mazāk zināms fakts par latviešu centieniem pie savas, jau pēc Pirmā pasaules kara izveidotās universitātes piesaistīt pēc iespējas vairāk pa Krievijas universitātēm izklīdušos latviešu izcelsmes akadēmiķus. Ir pašsaprotami, ka šis process nekādā veidā neaprobežojās tikai ar Latviju, bet bija tipisks lielākajā daļā tajā laikā Eiropā jaunizveidoto nacionālo valstu. Tāpēc latvieša – E. Voltera iespējamās izvēles alternatīvas jautājums vairs nešķiet tik neticams.

Vienota viedokļa par E. Voltera tautību nav arī Lietuvas valodnieku pētījumos, kuros sastopami apgalvojumi, ka E. Voltera izcelsme saistāma ar Latvijas vāciešiem.¹² Arī historiogrāfijā varam atrast līdzīgas interpretācijas, kurās tiek apgalvots, ka E. Volters ir dzimis *pārvācotā latviešu izcelsmes aptiekāra ģimenē*. 1936. gada 24. martā Latvijas laikrakstā “Latvijas Kareivis” rakstā

“Prof. Eduarda Voltera godināšana Kauņā” tiek uzsvērts: “21. martā Vītauta Dižā muzeja zālē studentu korporācija “Romuva” sarīkoja sava goda locekļa profesora Voltera [iekavās norādīts – pēc tautības latvieša. – R. Š.] 80 gadu jubileju [...]”¹³ Visus šos apgalvojumus, šķiet, vislabāk rezumē Jāņa Endzelīna novērojums žurnāla “Latvju Mēnešraksts” 1942. gada 10. numurā. E. Volteram veltītajā nekrologā minēts: “saistībā ar E. Voltera 70. jubileju lietuviešu žurnāla “Tauta un Vārds” (“Tauta ir žodis”) 346. lpp. ir teikts, ka viņš bija latviešu izcelsmes, turklāt arī pats ieminējās par laikraksta “Dienas Lapa” etnogrāfisko pielikumu 111 18, kur H. Visendorfs viņu sauc par “mūsu tautieti””.¹⁴

Atbildēt uz jautājumu par E. Voltera tautību mums varētu palīdzēt 1908. gadā Jelgavā izdotā Friča Mīlenbaha grāmata ar nosaukumu “Latvietes un latvieši Krievijas augstskolās”, kurā alfabēta kārtībā sarakstīti visi Pēterburgā, Tartu (Dorpatā), Maskavā absolvējušie, mirušie vai vēl studējošie latvieši. Tomēr blakus latviešu historiogrāfijas tēvam Jānim Krīgeram – Krodzniekam vai savam māceklim Pēterim Šmitam E. Voltera uzvārds netiek minēts.¹⁵ Starp citu, arī pats F. Mīlenbahs ievadā ieminas, ka grāmatā ir ieviesušās neprecizitātes un ir nepieciešami papildinājumi. To lieliski var atklāt, mēģinot atrast cita pazīstama Latvijas vēsturnieka, ilggadēja izglītības ministra, Latvijas Universitātes rektora un Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāna prof. Augusta Tenteļa uzvārdu, kurš no 1906. gada studēja vēsturi Pēterburgas Universitātē. Lai arī pēdējais Ivana Grevca skolnieks, pirmais latvietis, kas beidzis vēstures studijas Pēterburgā, grāmatā nav iekļauts, tomēr *nezināšana par “latvieti”* – E. Volteru, kas studējis Tartu (Dorpatā), Harkovā un Pēterburgā, no kurām pēdējā sekmīgi strādājis jau kopš 1886. gada, kaut kā nepārlicina. 1886. gada 15. februārī latviešu laikrakstā “Mājas Viesis” parādījās ziņa par E. Voltera iecelšanu par lietuviešu valodas privātdocentu Pēterburgas Universitātē, kur 31. februārī viņš lasījis ievadlekciju par etnogrāfisko robežu starp *Lietuvu un Baltkrieviju*. Publikācijā apspriesta arī E. Voltera līdzšinējā darbība un paveiktais baltistikas nozarē.¹⁶ Jāatzīmē, ka šādi detalizēti ziņo-

jumi un apskati, kas izgaismo biežos (atzīmējot tikai – Rīgā dzimušā) Pēterburgas Universitātes privātdocenta zinātniskos komandējumus uz Krievijas impērijas rietumu nomalēm, 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā Latvijā iznākošajā latviešu un vācu periodikā nav retums.¹⁷

Šķiet, ka E. Voltera tautības meklējumu problemātikā svarīgāko lomu spēlē tā laika – 19. gs. kopējais kultūras lauks, kur no gadsimta sākuma ar vācbaltieša Garlība Merķeļa darbiem latvieši vispirms parādās vācbaltiešu historiogrāfijas arēnā un gandrīz līdz pat E. Voltera aizbraukšanai uz Pēterburgu latviešu tautiskā atdzimšana piedzīvo īstu *zelta laikmetu*. Vācbaltiešu autoru historiogrāfiskais atskats uz latviešiem ir plaši apspriests mūsdienu Latvijas historiogrāfijā, un pie tā šeit atgriezties nav vērts.¹⁸

Apkopojot iepriekš minēto, apgalvojums par E. Voltera, kurš nācis no izglītotajiem vācbaltiešiem, pieredzējis attiecīgā perioda tendences un savu skolotāju – Augusta Leskīna, Aleksandra Bruknera un Adalberta Becenbergera – ietekmes, interesi par baltistiku vairs nešķiet tik neticams. Bet Zeņus Šilera pārdomas, ka sajūsmināšanās par baltu vēsturi, valodām un kultūras mantojumu, liekas, būs mudinājusi E. Volteru atteikties no vācu tautības un kļūt par latvieti,¹⁹ šķiet, derētu papildināt ar paša E. Voltera praktiskajām izvēlēm, kam bija neapšaubāma ietekme uz akadēmisko karjeru, sākot no 19. gs. Pēterburgas un beidzot ar starpkaru Kauņu. Tas hipotētiski, šķiet, apliecinātu arī līdz mūsu dienām aktualitāti nezaudējušo interpretāciju, kas iezīmējas īpaši no 20. gadsimta sākuma četras desmitgades pastiprinājušās Lietuvas politikas aktualitātes – spriedzes ar Vāciju par Klaipēdas reģionu kontekstā. Šajā kontekstā akcentēt savu vāciskumu vai būt vācietim būtu bijis apkaunojoši.

E. VOLTERA PIEVĒRŠANĀS LITUĀNISTIKAI

Kaut E. Voltera atraušanās no latviskuma ir fiksēta Latvijas historiogrāfijā, paliek atklāts jautājums: vai tā ir noteikusi un neapstrīdami ietekmējusi E. Voltera vēlākās izvēles?

Mēģinot atrast un fiksēt šo lūzuma punktu, viens no skaidrākajiem kritērijiem varētu būt bibliometriskā analīze, kura ietver visas E. Volteram veltītās lietuviskās un latviskās pozīcijas. Tiesa gan, E. Voltera bibliogrāfijās, kuras ir izdotas Lietuvā, jau no pirmā acu uzmetiena redzams, ka lietuviskās pozīcijas var parādīties ievērojami vairāk nekā latviskās. Atgriezoties pie tā, ka Rīgā vēl joprojām nav parādījusies E. Voltera bibliogrāfija. Kā raksta autoram savā atbildes vēstulē apstiprināja Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūta darbinieki,²⁰ šādas analīzes veikšana nebūtu korekta. Kāpēc? Pārskatot Latvijas Nacionālās bibliotēkas katalogus un datubāzes, ir secināts, ka lietuviskā E. Voltera bibliogrāfija noteikti neaptver visu latvisko. Tāpēc šī ideja kļūst bezjēdzīga. Šīs problemātikas apspriešanas mēģinājums liek ņemt palīgā vairāk vai mazāk zināmus paša E. Voltera biogrāfijas faktus, zinātniskā darba aizkulises, paralēli aplūkot Latvijas un Lietuvas historiogrāfijas pētījumus vai arhīva avotus.

Šīs problemātikas sākotnējais izejas punkts varētu būt mūsdienu Latvijas historiogrāfijas tēze, ka ar *latviešu* laikraksta “Dienas Lapa” ikmēneša pielikuma “Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem”, kas iznāca 1891.–1894. gadā un kurā bieži publicējās E. Volters, izdošanas pārtraukšanu aktīva E. Voltera publicistiskā sadarbība ar latviešu izdevumiem pārtrūka, bet ar Rīgas Latviešu biedrības Mākslas komisiju (kuras loceklis bija E. Volters) cieša sadarbība neizveidojās. Saglabājās tikai personiskas attiecības un sarakste ar J. Raini, K. Pētersonu, bet vēlāk attīstījās jauni kontakti ar latviešu valodniekiem P. Šmitu, K. Mīlenbahu.²¹

Varbūt arī šeit varētu fiksēt pagrieziena punktu E. Voltera biogrāfijā, pievēršanos un tuvināšanos lituānistikai plašākā nozīmē, pavēršanos starpkaru Kauņas virzienā? Bet varbūt, ņemot vērā, ka trūkst plašāka pētījuma, šīs tēzes *dziļums* ir nedaudz nepamatots? Varbūt pēdējā tēze tikai atkārto kopējos 19. gs. beigu – 20. gs. sākuma latviešu publicistikas novērojumus? Laikraksta “Bals” 4. numurā, kas izdots 1904. gada 28. janvārī, plašajā apskatā “Pēterburgas leiši”, kas bija publicēts arī citos Latvijā izdo-

tajos latviešu un vācu laikrakstos, ir minēts: “Pēterburgā un tās apkārtnē dzīvo aptuveni 10 tūkst. lietuviešu. Lielākā daļa no tiem ir strādnieki, algotņi un karavīri, daži ir amatnieki un tirgotāji [...], bet arī starp izglītotiem vīriem – inženieriem, juristiem, ārstiem un skolotājiem – ir daudz lietuviešu. Katoļu Garīgajā akadēmijā, kas darbojas līdztekus universitātes teoloģijas fakultātei, trīs profesori un inspektori ir lietuvieši. Arī starp katoļu priesteriem semināra skolotājiem un garīdzniekiem ir lietuvieši [...], universitātē lekcijas par lietuviešu valodu un literatūru gatavo privātdocents un ķeizariskās Zinātņu akadēmijas bibliotekārs maģistrs Eduards Volters, kas ir dzimis Rīgā, studējis Leipcigas un Jurjevas universitātēs, vēlāk Maskavā un Harkovā īpaši slāvu valodu.” Apskatā uzsvērts, ka šinī garīgajā akadēmijā, tehnikas un medicīnas augstskolās uzņemti daudzi Lietuvas studenti. Tiek iepazīstināts ar divu Lietuviešu savstarpējās palīdzības un Lietuviešu labdarības organizāciju, kuras darbojas Pēterburgā un kurās ir aptuveni 260 locekļi, aktivitātēm. Tiek izteikta nožēla par lietuviešu zemo rakstītprasmes līmeni salīdzinājumā ar latviešiem, kā arī par lietuviešu izglītības biedrību Krievijā trūkumu. Tiesa gan, publikācijā, apspriežot Pēterburgā organizēto lietuviešu vakaru aktivitātes, tiek atzīts, ka Pēterburgas lietuviešu vakari, koncerti un teātra izrādes bieži ir galvastiesu pārākas.²²

Jau vēlāk, 1910. gadā, atzīmējot E. Voltera trīsdesmit gadu zinātniskā darba jubileju, latviešu laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis” viņa zinātniskās darbības apskatā tiek uzsvērts – “pēc laikraksta “Dienas Lapa” apturēšanas no 1896. gada E. Volters sāka vairāk strādāt pie lietuviešu lietām, pēdējā laikā ņemdams īpaši aktīvu dalību pie Viļņas lietuviešu Zinātņu biedrības izveidošanas un darbības, kura izvēlējās viņu par savu goda locekli. E. Volters ir uzrakstījis trīs drāmas, kuras ir kļuvušas diezgan populāras un ir izrādītas daudzas reizes.”²³

Uz nodaļas sākumā izteiktajām šaubām par Latvijas historiogrāfijas tēzes *dziļumu* acīmredzot rast atbildi varētu palīdzēt salīdzinošais skatījums uz Lietuvas historiogrāfijas pētījumiem. Kaut tajos atklājas viena vai cita veida E. Voltera līdzdalība

lituānistikas lietās 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā, tomēr tam joprojām ir jāsagaida plašāks novērtējums.²⁴ Tiesa, šeit vēlreiz uzskaitīt E. Voltera paveikto vai pozīcijas lituānistikas jomā, kā, piemēram, dalību Krievijas Ģeogrāfu biedrības Ziemeļu nodaļas izveidotajā Lietuvas–Latvijas komisijā, atrašanos Preses lietu valdes vecākā cenzora amatā vai Lietuviešu mākslas biedrībā, nav vērts. To vēl labāk rezumē jau starpkaru periodā 1936. gadā no Telšiem rakstījušā *Pēterpils lietuviešu teātra veterāna* Antana Jasūdža vēstule: “Ir pagājis ievērojams laiks, kad Jūs sniedzāt mums, Pēterpils teātra vadoņiem, iepriecinājumu, ka vēlāmās ainas būs ļauts spēlēt. Šodien ir patīkami, kaut grūti atcerēties šo laika posmu. Un tad mēs, lietuviešu teātra veterāni, uzskatījām Jūs par savu lielāko draugu, kaut arī veicāt valdības uzticētos lietuviešu teātra darbu cenzora pienākumus. Mēs tad bijām laimīgāki, jo mūsu vidū bija patiesi sirsnīga persona, kas sniedza padomus, aizstāvēja, tādējādi padarot vieglāku tā laika valdības jūgu.”²⁵ Par savu pēdējo nodarbošanos vienam starpkaru laikrakstam ir liecinājis arī pats profesors: “1905. gadā, kad tika izdota prese, mani iecēla par pirmo lietuviešu preses cenzoru. Atceros, kā citi cenzori negribēja atļaut izdot grāmatu par “Blindu” un lūdza manu viedokli par šo jautājumu. Daudz nedomādams, atbildēju, ka “Blinda” ir lietuviešu Steņka Razins. Tad arī citiem pret to nebija nekādu iebildumu. “Blinda” tika iespiests, bet krievi domāja, ka tas ir Steņkas Razina plaģiāts [...] Tomēr, protams, reizēm vajadzēja arī kaut ko pacenzēt “stingrāk”, jo es tomēr biju oficiāla valdības amatpersona un pat skaitījos vecākais cenzors [...]”²⁶

Var pamatoti apgalvot, ka ne tikai plaša zinātnisko interešu ģeogrāfija, bet arī etnogrāfiskie izbraucieni uz Lietuvu, kas veicinājuši ciešāku pazīšanos ar tā laika Lietuvas nacionālās kustības dalībniekiem un Pēterburgas studentiem, būs ietekmējuši E. Voltera dzīves pavērsienus.²⁷ Tikai atceroties plašo apskatu par 10 tūkstošiem lietuviešu 20. gs. sākuma Pēterburgā, var teikt, ka E. Volteram neievajadzējās ne tik. Šeit ir jāpatur prātā Lietuvas historiogrāfijā īpašu uzmanību saņēmušās E. Voltera attiecības ar

Pēterburgas lietuviešu studentiem, kā, piemēram, Kazimieru Būgu, Pranu Vaičaiti, Augustīnu Voldemaru un citiem. “Labi pazinu vairumu no lietuviešu studentiem, kas apmeklēja Pēterpils Universitāti, piemēram, Būga un dzejnieks Prans Vaičaitis bija mani regulāri viesi. Lietuviešu jaunatnei vienmēr bija atvērtas manas durvis,” – jau starpkaru periodā ir teicis E. Volters.²⁸

Iespējams, itin ciešo sadarbību ar studentiem ietekmēja ne tikai E. Voltera personiskās īpašības, bet arī etnogrāfisko ekspedīciju laikā iegūtās prasmes rast kopīgu valodu ar dažādas izcelsmes ļaudīm. Tas jau ir uzsvērts historiogrāfijā un īpaši labi atklājas saglabātajās E. Voltera vēstulēs. Viens no šādiem piemēriem ir Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas E. Voltera rokrakstu fondā esošās nenoskaidroto korespondentu vēstules. 1908. gadā E. Volteram rakstītā vēstule, kā mēs varētu uzskatīt, ir bijusi viņa kādreizējā aizbilstamā Pēterburgas studenta Joza Stankūna (K. Būgas sievasbrāļa) vēstule (starp citu, historiogrāfijā ir pieminēts, ka K. Būgas sievas meklēšanu un precības vadīja tieši Aleksandra Voltere): “Mīļie, apsveicu Jūs un kundzīti ar šo Jauno gadu! Kā dzīvojat un kas jauns... Man vēl neveicas: ne saimniecības, ne pašas vēl man nav: saimniecību nevaru sarunāt, bet pašu neatrodu. Dzīvoju tagad jau Virbalē, bet viens pats – kā senatnē – studentiski. Pie mums ir ļoti daudz sniega – jau sen tādas ziemas nav bijis. Uz tikšanos! Jūsu Jozs.”²⁹

Var teikt, ka Eduarda un Aleksandras Volteru mājas 20. gs. sākuma Pēterburgā bija kļuvušas ne tikai par lietuviskās, bet arī latviskās kultūras centru, kā arī par lietuviešu un latviešu studentu satuvināšanās – iepazīšanās vietu. J. Endzelīns iepriekš minētajā E. Volteram veltītajā nekrologā ieminas: “... tur strādājot [tiek runāts par Pēterburgas Universitāti. – R. Š.], viņam [Volteram. – R. Š.] radās kontakti ar lietuviešu un latviešu studentiem: vairākumam no tiem viņš ir palīdzējis atrast darbu un atrisināt citas dzīves grūtības. No latviešiem vispazīstamākie bija [...] Jānis Rainis un Pēteris Šmits, no daudzajiem lietuviešiem [...] K. Būga, A. Smetona un A. Voldemars.”³⁰ Tā apliecina arī vēlākā E. Voltera sarakste ar starpkaru Latvijas Universitātes

Filoloģijas un filozofijas fakultātes docentu, Pēterburgas Universitātes absolventu Ernestu Blesi. Vienā no savām vēstulēm, kas uzrakstīta tieši mēnesi pirms K. Būgas nāves, E. Blese jautā pēc precīzākām ziņām par Būgas veselību, jo Rīgā it kā izplatījušās dažādas, iespējams, pārspīlētas baumas par viņa smago slimību.³¹ Tā paša gada decembrī J. Endzelīnam sagatavojot rakstu par K. Būgu (publicēts “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” Kazimiera Būgas piemiņai, bez fotogrāfijas), E. Blese jautā E. Volteram par iespēju atsūtīt K. Būgas fotogrāfiju, jo Rīgā to atrast ir visnotaļ neiespējami.³²

Kāpēc minētajā starpkaru Lietuvas laikraksta intervijā “Pirmais lietuviešu preses cenzors” E. Volters starp tuvākajiem saviem aizbilstamajiem studentiem nemin tajā laikā jau ieslodzīto A. Voldemaru, kas Voltera mājās Pēterburgā nodzīvoja vismaz 12 gadus, ir labi saprotams. Pēc 1926. gada 17. decembra militārā apvērsuma valdībā sāka strādāt gan A. Smetona, kas bija kļuvis par prezidentu, gan A. Voldemars, kas bija Lietuvas ministru prezidents līdz 1929. gadam. A. Smetona, pastāvīgi sajūtot konkurenci no A. Voldemara puses, vēlējās izmest viņu no valdības. 1929. gada 23. septembrī A. Voldemars tika atstādināts no premjerministra un ārlietu ministra amata, 1930. gada jūlijā internēts Plateļos, vēlāk policijas uzraudzībā dzīvoja Zarasos. Kaut dzīvodams pagrīdē, A. Voldemars gatavoja valsts apvērsumu, taču viņam neizdevās. 1934. gada 7.–8. jūnijā viņš kā neveiksmīgā militārā apvērsuma dalībnieks notiesāts uz 12 gadiem ieslodzījumā cietumā. 1938. gadā atbrīvots no cietuma, ar nosacījumu, ka dosies uz ārzemēm. Izbrauca uz Franciju, bet 1939. gada 27. augustā atgriezās Lietuvā. Uzreiz pēc Lietuvas robežas šķērsošanas tika arestēts un izmitināts Zarasu pilsētā policijas uzraudzībā. 1940. gadā atkal deportēts uz ārzemēm.

Sarunai ievirzoties par pirmajiem dzīves gadiem neatkarīgajā Lietuvā, Volters saka – “1919. gadā no Pēterpils atbraucu uz Lietuvu, kur mani uzaicināja Republikas prezidents A. Smetona”.³³ Par to, ka profesoram nebija pilnīga taisnība, liecina fragmenti no publicētās A. Voldemara un E. Voltera sievas A. Volteres sa-

rakstes. 1918. gada 27. septembra A. Voldemara vēstulē, kas rakstīta no Berlīnes, ir teikts: "... ar nepacietību gaidu, lai jūs pēc iespējas ātrāk atbrauktu. Kā uzzināju, lieta kavējas saistībā ar komandējumu. Komandējums uz vāciešu aizņemtajām vietām ir gandrīz neiespējams. Vajadzēja paņemt tieši uz Berlīni, un tad lieta viegli izkustētos. Bet sarūpēt atļauju braukt no šejienes uz Viļņu nebūtu grūti. Tāpēc, lai Eduards Aleksandrovičs norāda, ka brauc uz Berlīni. Tad būs vieglāk saņemt atļauju. Vakar pie manis bija Militaarverwaltung Litauen pārstāvis un mēs vēlreiz apspriedām visu lietu. Viņš apsolīja, ka tad, ja Eduards Aleksandrovičs ar Juju [A. Voltere. – R. Š.] atbrauks uz Berlīni, tad viņi ātri izdos atļauju braukšanai uz Lietuvu. Starp citu, atļauja izbraukt uzreiz uz vairākām vietām ir atkarīga no daudziem departamentiem, tāpēc arī ievēlka. Daru visu, kas ir manos spēkos, lai jūs atbrauktu pēc iespējas ātrāk.”³⁴ Kaut A. Voldemara un A. Volteres turpmākā sarakste līdz pat 1919. gada 29. jūnijam nav saglabājusies, tomēr no pēdējās vēstules var lieliski saprast, ka šajā laikposmā sarakste nebija pārtrūkusi un tajā apsprieda jautājumu par Volteru palikšanu Viļņā (neizbraukšanu uz Berlīni): “Mīļā Juja, sirdi mierīgāku padarīja vēstules, no kurām uzzināju, ka Juja ar Eduardu Aleksandroviču ir palikuši Viļņā [...] Par Jujas un Eduarda Aleksandroviča atgriešanos Petrogradā es negribu ne dzirdēt. Pēc visām grūtībām, kas radās Viļņā. Manuprāt, viss, kas mums ir bijis Petrogradā, ir zudis. Dievs neredzēja. Nāksies sākt dzīvi no jauna.”³⁵ A. Voldemara rūpes par Volteru pārceļšanos uz Lietuvu labi atspoguļo kopējo tolaik jaunizveidoto nacionālo valstu tendenci. Šķiet, agrākie studenti nežēloja ne laiku, ne spēkus, lai jaundibinātajām augstākās izglītības iestādēm piesaistītu savus bijušos profesorus no Krievijas universitātēm. To parāda jau vēlāk uz Kauņu atbraukušo Ļeva Krasavina, Pāvela Gronska, Ivana Lappo piemēri vai nesekmīgi beidzies A. Voldemāra mēģinājums uz Kauņu pārvilināt Tadeušu Zielinski.³⁶

Šajā ziņā, liekas, neatpalika arī latvieši. Pirmajā Latvijas Universitātes darbības desmitgadē tur paspēja pastrādāt tādi

ievērojami zinātnieki kā arheologs, vēlāk Karalauču (Kēnigsberga) Universitātes profesors Makss Eberts, emigrācijā pasaules slavu izpelnījušais filozofs, reliģijas vēsturnieks Nikolajs Arsenjevs.³⁷ No 1927. gada Latvijas Universitātē darbu sāka vēsturnieks Roberts Vipērs.³⁸ A. Tenteļa ideja uzaicināt savu bijušo Pēterburgas profesoru Ervinu Grimmu, kurš vēl 1922. gada 4. novembrī Filoloģijas un filozofijas fakultātes sēdē tika izvēlēts par jaunākās vēstures profesoru uz trim gadiem, piedzīvoja neveiksmi. Šo iecelšanu neatbalstīja Latvijas Universitātes rektors Ernests Felsbergs. Tas bija iemesls, kāpēc universitātes padomē E. Grimms nesaņēma pietiekami daudz balsu.³⁹

Ar ko varēja beigties E. Voltera atgriešanās pārmaiņu skartajā Krievijā liecina jau Pēterburgā izveidojusies pazišanās saikne ar ČK⁴⁰ vai jau cita Vītauta Dižā Universitātes goda doktora (1932) Matviejusa Ļubavska (*Matviejus Liubavskis*) liktenis. Viņš, kā zināms, 1930. gadā tika nepatiesi apsūdzēts tā dēvētajā “akadēmiskajā gadījumā”, arestēts un pēc gadu ilgušā procesa izsūtīts uz Ufu Baškīrijā, kur arī nomira.⁴¹

E. VOLTERS – LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ?

Var teikt, ka būtībā E. Voltera atbraukšanu un palikšanu Viļņā ir ieteikmējuši noteikti apstākļi. Taču apgalvot, ka viņam nebija izvēles alternatīvas, būtu pārspīlēti. Nav šaubu, ka par Volteru, pilnīgi iespējams, varētu runāt kā par Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes profesoru. Kāpēc? Šo hipotēzi mēģināsim izanalizēt ar vairāku argumentu palīdzību.

Jaundibinātās Latvijas Universitātes eksakto zinātņu fakultāte zinātnisko personālu mantoja no reorganizētā Rīgas Politehniskā institūta. Humanitāro zinātņu fakultāte zinātniskā personāla ziņā nonāca sarežģītākā situācijā. Jau vienā no savām pirmajām sanāksmēm, kas notika 1919. gada 18. augustā, Vēstures un filoloģijas fakultātes Organizācijas kolēģija pieņēma lēmumu vērsties pie izglītības ministra, lai visi Krievijā un ārvalstīs esošie latviešu pasniedzēji/professori tiktu piesaistīti pie Latvijas Augstskolas un

tikta nodrošināta to aprūpe. Latvijas Ārlietu ministrija uzreiz izsūtīja telegrammas – uzaicinājumus izcilākajiem latviešu zinātniekiem nākt strādāt uz jaundibināto universitāti.⁴² Tomēr šo uzaicinājumu ceļu ilustratīvi apgaismo J. Endzelīna, kurš tolaik strādāja Harkovā, gadījums. 1919. gada 26. novembrī Latvijas Augstskolas Organizācijas padomes sēdē tika pieteikta no Harkovas pārbraukušā žurnālista Puriņa saruna ar J. Endzelīnu: Endzelīns norādījis, ka no Latvijas nav saņēmis nevienu vēstuli un ielūgumu, bet par augstskolas dibināšanu Rīgā Harkovā nav nekādu ziņu.⁴³

Eiropas pēckara laika haosa dēļ, sākoties neatkarības cīņām, latviešu zinātnieku atgriešanās process uz laiku tika atlikts.⁴⁴ 1919. gada sākumā Latvijas augstākās izglītības iestādei atjaunojot zinātnisko darbu, bet Latvijas sarunu dalībniekiem Maskavā saņemot padomju valdības piekrišanu par vairāku zināmu latviešu zinātnieku atgriešanos tēvzemē, fakultātes tika mudinātas iesniegt Izglītības ministrijai visvairāk nepieciešamo Krievijas universitātēs strādājošo zinātnieku sarakstus.⁴⁵

Vai tādu telegrammu varēja saņemt arī E. Volters? Jautājums paliek atklāts. Kaut historiogrāfijā jau ir apspriestas E. Voltera attiecības ar Latvijas inteliģenci, kā, piemēram, J. Endzelīnu, Jēkabu Lautenbahu, pirmo starpkaru Latvijas Universitātes idejas realizētāju, boļševistiskās Latvijas valdības vadītāju (bijušo laikraksta “Dienas Lapa”, kurā 19. gs. beigās aktīvi darbojās Volters, redaktoru) Pēteri Stučku,⁴⁶ kā arī ar pēterburgiešiem (ar kuriem sarakstījās arī starpkaru periodā) Pēteri Šmitu un Jāni Raini, no kura rokām, kad tas pildīja Latvijas izglītības ministra pienākumus, E. Volters saņēma Latvijas valsts apbalvojumu – Triju Zvaigžņu ordeni “Par nopelniem Latvijai”.

Tomēr neko vairāk par E. Voltera lomu pie Pēterburgas Universitātei piederošajiem Vispārīgajiem latviešu izglītības konkursiem, kuros bija sapulcējušies visi jaunie Pēterburgas latviešu zinātnieki, nevaram pateikt. Nav šaubu, ka E. Volters jau Pēterburgā bija izveidojis attiecības ar Latvijas Universitātes personālu (Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultāti)

papildinošajiem Pēterburgas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes absolventiem – Adu Ābeli, Ernestu Blesi, vēsturnieku Augustu Tenteli, filozofu Pēteri Zālīti. Par to liecina sarakste, kas saglabājusies no starpkaru perioda un šobrīd tiek glabāta Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā.

Latvijas bibliogrāfs, kultūras vēsturnieks Viesturs Zanders savā rakstā apspriedis arī to, kas, runājot par E. Volteru, nodērtu arī Lietuvai. Runādams par Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabāto E. Bleses personālfondu, kurā ir atrodama arī E. Voltera sarakste lietuviešu, vācu un krievu valodā, V. Zanders pauž nožēlu, ka E. Bleses fonds līdz šim nav piesaistījis latviešu valodnieku uzmanību.⁴⁷ Izņēmumu šeit neveido arī starpkaru Latvijas Universitātes zinātnieki, piemēram, Leonīds Arbuzovs, Francis Balodis, vai latviešu studentu kopiena, kuru, kā var saprast no E. Voltera sarakstes, no Kauņas sasniedza grāmatu sūtījumi, vēstules ar arheoloģijas, etnogrāfijas konsultācijām, lietuviešu bibliogrāfiju.⁴⁸

Paturot prātā, ka Aleksandra II reformu laikā bija izveidojusies pirmā latviešu inteliģence, kura liberālajā Pēterburgā varēja sevi izpaust daudz plašāk nekā Baltijas guberņās, ka 90 latvieši 1819.–1894. gadā studēja Pēterburgā, un pat to, ka 12–15% latviešu akadēmiskās jaunatnes 20. gs. sākumā (salīdzinot ar Rīgas Politehnisko institūtu, Maskavas un Tartu augstskolām) studijas bija beiguši Pēterburgā, bet no tiem 57 personas strādāja starpkaru Latvijas Universitātē,⁴⁹ doma, ka tikai A. Voldemars ar aiz muguras esošajiem 10 tūkstošiem lietuviešu, pret 15 tūkstošiem latviešu 20. gs. sākumā Pēterburgā izšķīra Volteru likteni – skan mazliet neticami.

SECINĀJUMI

Rakstā, izmantojot salīdzināmās historiogrāfijas perspektīvu, caur E. Volteru mēģināts atklāt 20. gadsimta sākumā notikušo procesu – zinātniskā personāla piesaisti jaunizveidoto nacionālo valstu, Lietuvas un Latvijas, dibinātajām augstskolām, kas līdz

šim šo valstu historiogrāfijās nav plašāk pētīts. Par raksta sākuma punktu izvēlēta hipotēze, ka E. Volteram, beidzot profesora karjeru Pēterburgā, tiešām ir bijusi iespēja izvēlēties starp Rīgas un Kauņas universitātēm. Izvēlēta hipotēze salīdzināmajā perspektīvā atklāja E. Voltera un zinātniskā mantojuma pētījumu problemātiku, uzsverot ne tikai valdošās pretrunas, bet arī problemātikas, kas skar E. Volteru, nivelēšanu historiogrāfijā. Tam var izsekot, pētot E. Voltera tautības problemātiku mūsdienu lietuviešu un latviešu historiogrāfijās. Salīdzināmā metode ļāva daudzpusīgi atklāt vai vismaz daļēji apstiprināt vienu vai otru hipotētisku jautājumu, piemēram, par brīdi, kad Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā fiksēta E. Voltera pievēršanās lituānistikai 19. gadsimta beigās.

Rakstā izklāstītās interpretācijas ļauj no jauna paraudzīties uz E. Volteru un viņa zinātnisko mantojumu, kā arī nodrošina pamatu tālākiem pārspriedumiem, bet nepublicētie arhīvu avoti ļauj saskatīt iespējamus plašāku pētījumu virzienus. Vēl jo vairāk tāpēc, ka līdz šim E. Voltera saikne ar starpkaru Latvijas Universitātes zinātniekiem ir pētīta maz.

Var apgalvot, ka E. Volters ir ilustratīvs piemērs tam, kā zinātnieki tika piesaistīti izveidotajām augstākās izglītības iestādēm gan Lietuvā, gan Latvijā 20. gadsimta sākumā. Pats par sevi saprotams, ka tam bijuši tādā vai citādā veidā izkārtājušies apstākļi, kuri rada interesi, aplūkojot E. Volteru salīdzinošā skatījumā.

Ir pārāk drosmīgi teikt, ka E. Volteram nebija izvēles alternatīvu. Apgalvojums, ka Eduarda un Aleksandras Volteru palikšanu Kauņā ietekmējis A. Voldemars ar 10 tūkstošiem lietuviešu, kas bija priekšplānā 15 tūkstošiem latviešu, kas dzīvojuši 19. gs. beigās Pēterburgā, skan patiešām neticami.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts sagatavots, pamatojoties uz referātu, kas lasīts prof. Eduarda Voltera 160. dzimšanas dienai veltītajā starptautiskajā konferencē 2016. gada 5. maijā Kauņas rātsnamā.

- ² *Eduardas Volteris biobibliografija. (Bibliografinė rodyklė 1973–2015)* (2016). Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilnius, 3.–4. lpp. Pieejams: https://www.lnb.lt/media/public/naujienos/Eduardas_Volteris_biobibliografija.pdf (skatīts 10.03.2016.).
- ³ Reda Griškaitė (2010). Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho “Necrolithuanica” (1863) [Eduards Volters un Karla fon Šmita “Necrolithuanica” (1863)]. *Archivum Lithuanicum*, 12, 183.–240. lpp. Pieejams: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367175132036/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (skatīts 20.02.2016.); Pranas Kulikauskas, Gintautas Zabiela (sast.) (1999). *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)* [Lietuvos archeologijas vēsture (līdz 1945 g.)]. Vilnius: Diemedžio leidykla, 221. lpp.; Adolfas Tautavičius (1995). Ar kasinėjo prof. E. Volteris Apulės piliakalnį 1930 metais? [Vai prof. E. Volters raka Apoles pilskalnu 1930. gadā?]. *Baltų archeologija*, 3, 29. lpp.; Jonas Puzinas (1941). Prof. E. Volterio nuopelnas lietuvių kultūrai [Prof. E. Voltera nopelns lietuviešu kultūrai]. *Naujoji Lietuva*, Nr. 154, 28.12.1941., 3. lpp.
- ⁴ Griškaitė. Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho “Necrolithuanica” (1863), 183.–240. lpp.
- ⁵ Turpat, 184.–185. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Jautājumi par kāzu ieražām, Voltera kga sastādīti. *Dienas Lapas Feļetona turpinājums*, 1889, 57., 85., 91. lpp.; Eduardas Volteris (1909). *Latvių literatūra*. Vertē ir papildē O. Pleirytē-Puidienē. Kaunas: Saliamono Banaičio spaus-tuvē.
- ⁹ *Eduardas Volteris biobibliografija*, 21. lpp.
- ¹⁰ Griškaitė. Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho “Necrolithuanica” (1863), 183.–184. lpp.
- ¹¹ Lilita Vanaga (2009). Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kop-ainā 19. gs. 80.–90. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 38. lpp.
- ¹² Danguolė Mikulėnienė (2006). Eduardo Volterio veikla XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių tarmėtyros baruose [Eduarda Voltera darbība XIX gs. beigās – XX gs. sākumā lietuviešu dialektu izpētes laukā]. No: *Mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsia “E. A. Vol’ter i baltistika kak kompleksnaia dis-tiplina”*: tezisy dokladov, 21–23 sentiabria 2006 g. Sankt Peterburg, 24.–25. lpp.
- ¹³ Prof. Voltera godināšana Kauņā. *Latvijas Kareivis*, 24.03.1936., 2. lpp.
- ¹⁴ Jānis Endzelīns (1942). Eduards Volteris. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 10, 01.01.1942., 956.–957. lpp.
- ¹⁵ Fricis Mīlenbachs (1908). *Latvietes un latvieši Krievijas augstskolās*. Jelgava: H. Alunāna drukātava, 136. lpp.
- ¹⁶ Jaunākās ziņas. *Mājas Viesis*, Nr. 7, 15.02.1886., 2. lpp.
- ¹⁷ Turpat.

- ¹⁸ Garlibs Merķelis (2016). *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Priekšvārds, komentāri: Gvido Straube. Rīga: Zvaigzne ABC, 213 lpp.; Josifs Šteimans (1997). *Latvijas vēstures pētnieki*. Daugavpils: Saule, 42. lpp.; Robertas Šimkus (2009). Istorioģrafīnīu konfliktu priekšnosacījumi: konkurējošās vēsturiskās atmiņas starpkaru Latvijā]. *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai*, 9, 60. lpp.
- ¹⁹ Zenius Šileris (2006). Ar daug apie jį žinome: Eduardas Volteris [Vai daudz par viņu zinām: Eduards Volters]. *Mokslo Lietuva*, 7, 10. lpp.; Jānis Stradiņš (1993). Latviešu zinātnes saknes Pēterburgā. *Universitas*, 70, 46. lpp.
- ²⁰ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūta atbilde, 15.04.2016.
- ²¹ Vanaga. Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados, 47. lpp.
- ²² Pēterburgas leiši. *Balss*, Nr. 4, 28.01.1904., 2. lpp.; Birutė Avižeinė (2015). Viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rusijos imperijoje [Publiskā lietuviėšu rietumu repertuāra cenzūra XIX gs. beigu – XX gs. beigu Krievijas impērijā]. *Colloquia*, 34, 37.–59. lpp.
- ²³ Jaunākais zinātnē, literatūrā un mākslā: Profesors Eduards Wolters. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 94, 27.04.1910.
- ²⁴ E. Wolters (Pēterburga). Latvieši un leiši un viņu attiecības uz Eiropas kultūras tautām. *Dienas Lapas pielikums*, II, VI, VII, 1893.
- ²⁵ Lietuvas Zinātnu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas Eduarda Voltera rokrakstu fonds (turpmāk: LMAB), 154, gab. 71, 4R. lp.
- ²⁶ Pirmasis lietuvių spaudos cenzorius [Pirmais lietuviėšu preses cenzors]. *Diena*, Nr. 12, 22.03.1936.
- ²⁷ LMAB, 154, vnt. 46, 65. lp.
- ²⁸ Pirmasis lietuvių spaudos cenzorius. *Diena*, Nr. 12, 22.03.1936.
- ²⁹ LMAB, 154, vnt. 150, 1. lp.
- ³⁰ Endzelīns. Eduards Volteris, 956.–957. lpp.
- ³¹ LMAB, 154, vnt. 148, 3rv. lp.
- ³² LMAB, 154, vnt. 44.
- ³³ Pirmasis lietuvių spaudos cenzorius. *Diena*, Nr. 12, 22.03.1936.
- ³⁴ Gediminas Rudis (sast.) (2010). *Laiškai Jujai: (1902–1919 m.) / Augustinas Voldemaras [Vēstules Jujai: (1902.–1919. g.) / Augustīns Voldemars]*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 144. lpp.
- ³⁵ Turpat, 146. lpp.
- ³⁶ Aurelijus Gieda (2013). *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.: Daktaro disertacija [Istorioģrafija un sabiedrība: vēsture, vēsturnieka profesija un vēstures kultūras aspekti Lietuvā 1904.–1940. g.]*. Vilnius, 137. lpp.
- ³⁷ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 7427–6a–1, 196. lp.; 7427–13a–91, 2. lp.; 7427–13a–420, 1.–49. lp.
- ³⁸ LVVA, 7427–13a–1922, 3. lp.

- ³⁹ 1922. gada 18. februārī Latvijas Augstskolas Vēstures un filoloģijas fakultātes kolēģijas sēdē A. Tentelis tā vietā, lai nākamajam gadam apstiprinātu vācieti Hendelstromu, ierosināja sazināties ar bijušo Pēterburgas Universitātes profesoru Ervinu Grimmu un vēl Pēterburgā esošo vēsturnieku A. Vulfiusu, lai noskaidrotu, vai viņi negribētu pārcelties uz Latvijas augstākās izglītības iestādi. Tomēr 1922. gada 16. decembrī fakultātē izvēlētais E. Grimms nesauņēma pietiekami daudz balsu, lai pasniegtu jauno laiku vēsturi. Profesors J. Plāķis sēdes laikā paziņoja, ka E. Grimma kandidatūras noraidīšana visticamāk ir saistīta ar to, ka rektors nevēlējās, ka mācītu krievs. Latvijas Augstskolas Vēstures un filoloģijas fakultātes organizācijas kolēģijas sēžu protokoli (bez identifikācijas numura). Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Mišņa bibliotēkas Rokrakstu krājums, Sarmas Kļaviņas fonds S. f. 1, 20. o.p. lp., 25. lp.
- ⁴⁰ Saīsinājums no krievu val. – Vserossiiskaya chrezvychainaia komissiiia po bor'be s kontrrevoliutsiei i sabotazhem (Viskrievijas ārkārtējā komisija cīņai ar kontrrevolūciju un sabotāžu).
- ⁴¹ Aurelijus Gieda (2009). Istorikas ir istoriografija transformāciju laikmečiu: tarp naujos istorijos proveržiu ir Klējos sugrīžimo refleksiju [Vēsturnieks un historiogrāfija transformācijas laikmetā: starp jaunās vēstures sliedēm un Klio atgriešanās refleksiju]. *Istorija. Mokslo darbai*, 74 (2), 63.–66. lpp.
- ⁴² Pēteris Dāle (1921). *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācību gadā*. Rīgā: Latvijas Augstskolas izdevums, 21.–22. lpp.
- ⁴³ Latvijas Augstskolas Organizatoriskās padomes 1919. gada 26. novembra protokols. *LVVA*, 7427–6a–1, 67. lp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ 1920. gada 11. februārī Latvijas Universitātes Organizatoriskās padomes sēdē P. Dāle referēja: “Mūsu delegācijai Maskavā izdevās iegūt padomju valdības piekrišanu par kāda slavena zinātnes vīra atgriešanos dzimtenē.” Filoloģijas un filozofijas fakultātes iesniegtajā sarakstā vēsturnieku norādītais ir A. Tentelis. Latvijas Augstskolas Organizatoriskās padomes 1920. gada 11. februāra protokols. *LVVA*, 7427–6a–1, 10. lp. 1921. gada 14. februārī Universitātes Padome vērsās Ārlietu ministrijā ar lūgumu veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai zinātnieki atgrieztos Latvijā. Šajā reizē aicinot nepieciešamības gadījumā izveidot speciālu konvenciju ar Ukrainu par viņu atbrīvošanu. Dekānu padomes 1921. gada 14. februāra protokols. *LVVA*, 7427–6a–7, 132. o.p. lp.; 7427–6a–1, 106. lp.
- ⁴⁶ 1918. gadā uzreiz pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas realizēt augstskolas idejas nepaspēja. Tās vispirms īstenoja boļševistiskā Pētera Stučkas valdība, 1919. gada 8. februārī izsludinot dekrētu par Latvijas Augstskolas dibināšanu, kurā paredzēta arī humanitārā nodaļa, tomēr šīs skolas isās ekstsnces dēļ (līdz 22. maijam) tā palika neatvērta. Tikai 1919. gada vasarā Latvijas Pagaidu valdībai atgriežoties Rīgā, 2. augustā pie Latvijas Izglītības ministrijas dibinātā Rīgas Politehnikas institūta Reorganizācijas komisija re-

- formēja institūtu par Latvijas Universitāti. Pēc J. Stradiņa, Latvijas Augstskolas atvēršana 1919. gada septembrī bija tiešs boļševistiskās Latvijas Augstskolas turpinājums. Kaut šo faktu 1919. gada jūnijā latviešu akadēmiskā kārta neatzina, tomēr 1919. gada 11. jūlijā Latviešu izglītības biedrības Augstskolas sekcijas K. Ulmaņa vadītajai Pagaidu valdībai iesniegtajā vēstulē (par augstskolas organizāciju) tiek runāts par “Latvijas Augstskolas atjaunošanu un turpmāko attīstību”, nevis par tās izveidošanu. Sk.: Jānis Stradiņš (1995). Latvijas Universitātes veidošanās, tās devums Latvijai un pasaules zinātnei. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 111.–114. lpp.
- ⁴⁷ Viesturs Zanders (2005). LU profesora Ernesta Bleses (1892–1964) personālfonds Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. No: *Latvijas Universitātes raksti*. 684. sēj.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 95., 98. lpp.
- ⁴⁸ F. Baloža vēstules; L. Arbusova vēstule E. Volteram un pateicība par Kauņā pavadīto laiku. *LMAB*, 154 (nenoskaidrotu korespondentu vēstules); *LMAB*, 154, 17266; *LMAB*, 154, 42, 3r. lp.; *LMAB*, 154, gab. 146, 7rv. lp.
- ⁴⁹ Stradiņš. *Latviešu zinātnes saknes Pēterburgā*, 46. lpp.

NATIONAL UNIVERSITIES AND ATTRACTING ACADEMIC STAFF. WHY DIDN'T EDWARD VOLTER CHOOSE THE UNIVERSITY OF LATVIA?

Robertas Šimkus

Mg. hist., doctoral student in history (external), Department of History and Archaeology, Klaipėda University.

Research interests: history of historiography, comparative historiography, historiography of Latvia.

Through the perspective of comparative historiography and considering Professor Edward Volter's personality, the article attempts to reveal the process of attracting academic staff to higher education institutions which were established in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. Volter's relationship with the researchers of the University of Latvia in the interwar period – historian Leonid Arbusov, archeologist Valdis Ginters, philologist E. Blese, has been studied little until now. E. Volter's case is an illustrative example of the process of attracting scholars to the newly founded higher education institutions in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. The comparative method used in this research highlights not only the discrepancies present in the historiography of Lithuania and of Latvia but

also levelling of certain problem issues. The article presents a novel interpretation of E. Volter's scientific heritage.

Key words: historiography, comparative method, historiography of Latvia, Baltistics, ethnicity, Baltic Germans, University of Latvia, St. Petersburg University.

Summary

The article is prepared on the basis of the report, which was read in an international conference dedicated to the 160th anniversary of Professor Edward Volter in Kaunas City Hall, on 5 May 2016.

Through the perspective of comparative historiography and considering the professor's personality, the article attempts to reveal the process of attracting academic staff to higher education institutions which were established in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. The process itself has not been studied in the historiography of the abovementioned countries. The question-hypothesis of the article is, whether Edward Volter, after completing his professor's career in St. Petersburg, had an opportunity to choose the place for his scientific work between the universities of Riga and Kaunas? The article aspires to a new approach–interpretation for the research of the personal and academic heritage of Edward Volter, by providing interpretations–hypotheses. The attempts to justify the interpretation of the article were based on the introduction of new unpublished archival sources in historiography (both in Lithuania and Latvia). On the basis of archival sources, attention must be drawn to issues related to E. Volter which still have not been examined. For example, his relationship with the researchers of the University of Latvia in the interwar period: historian Leonid Arbuzov, archeologist Valdemārs Ģinters, philologist E. Blese, whose epistolography is buried in the libraries' manuscripts, often in folders with the inscription "Letters from unknown persons to Edward Volter". E. Volter is an illustrative example of the process of attracting scholars to the newly founded higher education institutions in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. The comparative method used in this research highlights not only the discrepancies present in the historiography of Lithuania and of Latvia but also levelling of certain problem issues.